

Οι μοναχοί του Χιλανδαρίου – φύλακες των κτημάτων της Μονής τους στη Σερβία

Mirjana Živojinović

Σερβική Ακαδημία Επιστήμων και Τεχνών

Η Σερβική Ιερά Μονή Χιλανδαρίου, χάρη σε πλουσιοπάροχες δωρεές, πρωτίστως των βυζαντινών βασιλέων και των Σέρβων ηγεμόνων, και άλλων αξιοσέβαστων αρχόντων, τόσο της Βασιλείας όσο και του σερβικού μεσαιωνικού κράτους, απέκτησε μεγάλα κτήματα και στο ίδιο το Βυζάντιο και στη Σερβία. Οι μοναχοί του Χιλανδαρίου, μεριμνώντας για τα κτήματά τους, τα οργάνωσαν σε μετόχια τα οποία φρόντιζαν οικονομικοί, μοναχοί που στέλνονταν από το Μοναστήρι. Κάποιες φορές οι γείτονες του μετοχίου προσπαθούσαν να σφετεριστούν είτε κάποιο μέρος του κτήματος είτε το δικαίωμα του μοναστηριού σε αυτό (π.χ. τη χρήση βοσκοτόπων). Αυτό το φαινόμενο επιδεινώθηκε και από τους σερβο-βυζαντινούς πολέμους, όταν οι σχέσεις μεταξύ του Αγίου Όρους και της Σερβίας διακόπηκαν, όπως συνέβη τις τελευταίες δύο δεκαετίες του 13ου αιώνα.

Οι ηγούμενοι του Χιλανδαρίου με τους πιο αξιοσέβαστους εκπροσώπους του Μοναστηριού απευθύνονται στον βυζαντινό βασιλέα και στον Σέρβο ηγεμόνα για να ανακτήσει το μοναστήρι τα δικαιώματά του. Θα κάνουμε μία ανασκόπηση σχετικά με τις επισκέψεις του ηγουμένου ιερομονάχου Γερβασίου στον κράλη Στέφανο Ούρεση τον Γ', τον Σεπτέμβριο του 1327 και του ιερομονάχου Δωροθέου στη Συνέλευση στο Κρυρίζτσα τον Μάιο-Ιούλιο του 1355 για να διεκδικήσουν εκ νέου τα απωλεσθέντα δικαιώματα του μοναστηριού.

Σλαβικά τοπωνύμια και μικροτοπωνύμια στα έγγραφα των μονών του Αγίου Όρους

Αγγελική Δεληκάρη

Επίκ. Καθηγήτρια της Μεσαιωνικής Ιστορίας των Σλαβικών Λαών

Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Α.Π.Θ.

Η εξέταση των σλαβικών τοπωνυμίων και μικροτοπωνυμίων του ελληνικού χώρου αποτέλεσε αντικείμενο μελέτης κυρίως ξένων επιστημόνων, με επικεφαλής τον Max Vasmer που δημοσίευσε το 1941 στο Βερολίνο τη μελέτη του *Die Slaven in Griechenland*. Έκτοτε ασχολήθηκαν αρκετοί ξένοι με ζητήματα του σλαβικού παρελθόντος της Ελλάδας, δίνοντας ιδιαίτερη βαρύτητα στην πληθώρα των σλαβικών ονομασιών οικισμών (πριν τις μετονομασίες τους κατά την δεύτερη κυρίως δεκαετία του 20ου αι.), ορέων, λιμνών, ποταμών, καθώς και μικροτοπωνυμίων. Τον Μάιο του 2016 συστήθηκε μετά από πρότασή μου μία ομάδα από Έλληνες και ξένους επιστήμονες διαφόρων ειδικοτήτων (Αγγελική Δεληκάρη, Γιώργος Τσότσος, Χαρίτων Καρανάσιος, Δημήτρης Δημητρόπουλος, Ελισάβετ Χατζηαντωνίου, Γιώργος Λεβενιώτης, Ανδρέας Γκουτζιουκώστας, Φωκίωνας

Κοτζαγεώργης, Χριστόδουλος Χριστοδούλου, Ευθύμιος Ασημάκης, Θανάσης Καλλιανιώτης, Kiril Pavlikianov, Lora Taseva, Peter Soustal, Mihailo Popović, Marcello Garzaniti, Srdjan Pirivatrić κ.ά.) αλλά και προπτυχιακούς και μεταπτυχιακούς φοιτητές του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας, προκειμένου να προχωρήσουμε στην εκ νέου έρευνα, καταγραφή, ετυμολόγηση και συγκριτική μελέτη των σλαβικών τοπωνυμίων του ελληνικού χώρου. Μνείες σλαβικών τοπωνυμίων και μικροτοπωνυμίων απαντούν στα έγγραφα των μονών του Αγίου Όρους ήδη από τον 11ο αι. Οι αναφορές αυτές είναι πολύ σημαντικές, επειδή πρόκειται για έγγραφα χρονολογημένα, οπότε μπορεί ο μελετητής μέσα από αυτά να διαμορφώσει μία εικόνα για το πρώιμο σλαβικό τοπωνυμικό παρελθόν ορισμένων περιοχών. Παρά το γεγονός ότι το ζήτημα των σλαβικών μετονομασιών θίγεται από Βυζαντινούς συγγραφείς, ωστόσο δεν υπάρχουν πολλές σχετικές μαρτυρίες στα έργα τους. Αρκετοί από τους φοιτητές του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας που παρακολουθούν το Φροντιστήριο Βυζαντινής Ιστορίας (IBY603) με τίτλο Βυζαντινο-σλαβικές σχέσεις (10ος-14ος αι.) (διδάσκουσα: Αγγελική Δεληκάρη) εκπονούν εργασίες σχετικά με τα σλαβικά τοπωνύμια, μικροτοπωνύμια και ανθρωπωνύμια που εμφανίζονται στα έγγραφα του Αγίου Όρους, ώστε να εντρυφήσουν με τον τρόπο αυτό στην έρευνα των πηγών και να μπορέσουν να πραγματευτούν πρωτότυπο υλικό για την εκπόνηση της εργασίας τους. Γι' αυτό και η πρότασή μου για το συγκεκριμένο Εργαστήριο θα πραγματοποιηθεί με τη συνεργασία και τη συμμετοχή των φοιτητών του Φροντιστηρίου της Βυζαντινής Ιστορίας (IBY603).

Κατάλογοι τῶν ἀγιολογικῶν χειρογράφων τῶν Βιβλιοθηκῶν τοῦ Ἁγίου Ὁρους: Ἐρευνητικὸ Πρόγραμμα τοῦ Κέντρου Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν τοῦ ΑΠΘ.

Συμεῶν Πασχαλίδης

Καθηγητὴς Θεολογικῆς Σχολῆς Α.Π.Θ.

Δημοσθένης Κακλαμάνος

Δρ. Θεολογίας

Ἀπὸ τὸ ἔτος 2008 βρίσκεται σὲ ἐξέλιξη ἐρευνητικὸ πρόγραμμα τοῦ Τμήματος Βυζαντινῆς Θεολογίας τοῦ Κέντρου Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν τοῦ ΑΠΘ, μὲ τίτλο «Κατάλογοι τῶν ἀγιολογικῶν χειρογράφων τῶν Βιβλιοθηκῶν τοῦ Ἁγίου Ὁρους». Ἐπιστημονικὸς ὑπεύθυνος τοῦ Προγράμματος εἶναι ὁ Πρόεδρος τοῦ Κέντρου Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν, καθηγητὴς Συμεῶν Πασχαλίδης καὶ κύριος ἐπιστημονικὸς συνεργάτης ὁ δρ Θεολογίας Δημοσθένης Κακλαμάνος. Τὸ Πρόγραμμα αὐτὸ ἀποσκοπεῖ, μέσω ἐπιτοπιῶν ἐπισκέψεων στὶς Βιβλιοθήκες τῶν Μονῶν τοῦ Ἁγίου Ὁρους καὶ διεξοδικῆς ἔρευνας σὲ μικροφωτογραφημένους κώδικες τοῦ Τμήματος Χειρογράφων τοῦ Πατριαρχικοῦ Ἰδρύματος Πατερικῶν Μελετῶν στὴ Θεσσαλονίκη καὶ τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Κογκρέσου, σὲ μία ἀναλυτικὴ καταλογογράφηση ὅλων τῶν ἀγιολογικῶν κωδίκων, βυζαντινῶν ἀλλὰ καὶ μεταβυζαντινῶν, καὶ στὴ σύνταξη καὶ δημοσίευση ἐπιστημονικῶν Καταλόγων, κατὰ τὸ πρότυπο τῶν σχετικῶν Καταλόγων βυζαντινῶν ἀγιολογικῶν χειρογράφων Δημοσίων καὶ μοναστηριακῶν Βιβλιοθηκῶν τῆς Εὐρώπης, ποὺ ἔχουν ἐκδοθεῖ ἀπὸ τοὺς Βολλανδιστὲς καὶ

ἄλλους ἐπιστήμονες, κυρίως στὴ σειρὰ Subsidia Hagiographica καὶ στὸ περιοδικὸ Analecta Bollandiana.

Ἡ στοχοθεσία ἀλλὰ καὶ ἡ σημασία τοῦ ἐν λόγω ἐρευνητικοῦ προγράμματος, ποὺ σὲ πρῶτο στάδιο πρόκειται νὰ περιλάβει τὴ σύνταξη Καταλόγων ἀγιολογικῶν χειρογράφων γιὰ τὶς Βιβλιοθήκες τῶν ἱερῶν Μονῶν Παντοκράτορος, Ξενοφώντος καὶ Ξηροποτάμου, καθίσταται προφανής, ἐξαιτίας τῆς πλημμυλοῦς παλαιογραφικῆς περιγραφῆς τῆς πλειονότητος τῶν ἀγιορειτικῶν χειρογράφων στὸν δῖτομο Κατάλογο τοῦ Σπ. Λάμπρου καὶ τῆς μὴ συμπεριλήψεως στοὺς ἐκδοθέντες Καταλόγους ἐνὸς σημαντικώτατου ἀριθμοῦ νεότερων ἀλλὰ ἀρκετὰ συχνὰ καὶ παλαιότερων χειρογρά-φων ποὺ χρονολογοῦνται στὴ βυζαντινὴ περίοδο.

Ἦδη ὁ πρῶτος τόμος, ποὺ περιλαμβάνει τοὺς ἀγιολογικοὺς κώδικες τῆς Ἱεράς Μονῆς Παντοκράτορος, βρίσκεται ὑπὸ ἐκτύπωση καὶ πρόκειται νὰ κυκλοφορηθεῖ τὸ προσεχὲς φθινόπωρο.

Τα μουσικά χειρόγραφα τῆς Μονῆς τοῦ Παντοκράτορος

Ἰωάννης Λιάκος

Επικ. Καθηγητὴς τῆς ΑΕΑ Βελλὰς Ἰωαννίνων

Ἡ καταλογογράφηση τῶν χειρογράφων, ὅπως εἶναι γνωστὸ, παρέχει ἀμεσα οφέλη τόσο στὴν ἐπιστημονικὴ κοινότητα, ὅσο καὶ στους φιλομαθεῖς γενικότερα. Στὴν ἐπιστῆμη τῆς Βυζαντινῆς Μουσικολογίας ἡ καταγραφή καὶ παρουσίαση τῶν μουσικῶν χειρογράφων ποὺ εναπόκεινται στὶς Βιβλιοθήκες τοῦ Ἁγίου Ὁρους, ὅπου φυλάσσονται τὰ περισσότερα καὶ αυθεντικότερα χειρόγραφα, μας δίνει τὴ δυνατότητα νὰ παρακολουθήσουμε τὴν πορεία τῆς υπερχιλιετοῦς Ψαλτικῆς Τέχνης ὅπως αὐτὴ αποτυπώνεται στοὺς κώδικες ἀπὸ μουσικῆς, ιστορικῆς, σημειογραφικῆς, προσωπογραφικῆς, καὶ κωδικογραφικῆς σκοπιᾶς.

Στὴν εἰσῆγηση θα προσπαθῆσω νὰ σας παρουσιάσω τὰ μέχρι τώρα ἀποτελέσματα τῆς καταλογογράφησης τῶν μουσικῶν χειρογράφων τῆς Μονῆς τοῦ Παντοκράτορος.

Ἡ μέχρι τώρα γενικὴ καταγραφή τους ἀπὸ τὸν κατάλογο τοῦ Λίνου Πολίτη, καὶ τοῦ Σωφρονίου Ευστρατιάδου, ἀλλὰ καὶ με προσθήκες χειρογράφων διαφόρων κελιῶν ποὺ ἀνήκουν στὴν Μονή, ανεβάζουν τὸν ἀριθμὸ τους περί τα 68. Μαζὶ με κάποια ἀκόμα ἀκαταλογογράφητα ποὺ φυλάσσονται στὴν Μονή ὁ ἀριθμὸς τους ξεπερνᾶ τα 75.

Τὰ χειρόγραφα χρονολογοῦνται ἀπὸ τὸν ἰδ' αἰῶνα καὶ φτάνουν μέχρι τὶς ἀρχές τοῦ κ' αἰῶνα. Περιέχουν πρωτότυπες καὶ κάποιες μοναδικές κυρίως ἀγιορειτικὲς συνθέσεις, ὅπως τοῦ Ἀναστασίου Ραφανιώτου, τοῦ Θεοφάνη Παντοκρατορινοῦ, τοῦ Ματθαίου Βατοπαιδινού, καὶ πολλῶν ἀκόμα μελουργῶν. Μερικὲς θεωρητικὲς πραγματείες, διάφορες ἐξηγήσεις ὅσον ἀφορᾶ στὰ σημειογραφικὰ συστήματα τῆς Ψαλτικῆς Τέχνης, εἶναι κάποια ἀπὸ τὰ πολὺ ἐνδιαφέροντα θέματα ποὺ συναντοῦμε μέσα σ' αὐτοὺς τοὺς κώδικες.

Επίσης, ἡ περίπτωση τοῦ Παντοκρατορινοῦ μοναχοῦ Δαυὶδ Ραιδεστινοῦ με τὸν αὐτόγραφο κώδικά του, τὴν Παπαδικὴ 214 (ἰδ' αἰῶνα) καὶ τὸ περιεχόμενον τοῦ κώδικα, ἡ καταγραφή δημοτικῶν τραγουδιῶν σὲ ἄλλους κώδικες, ἡ ἀναφορὰ ιστορικῶν πληροφοριῶν γιὰ τοὺς μελουργοὺς, τὰ διάφορα μοναδικὰ ἐπιγράμματα καὶ

πρωτογράμματα που κοσμούν μουσικούς κώδικες και πολλές άλλες πληροφορίες μπορούν να συλλεχτούν και να δώσουν απαντήσεις στη επιστήμη της Βυζαντινής Μουσικολογίας και όχι μόνο.

Ένας αριθμός εκ των κωδίκων είναι δημιουργήματα του σπουδαίου κωδικογραφικού εργαστηρίου που διέθετε η Μονή. Υπάρχουν επίσης κώδικες οι οποίοι είναι γραμμένοι στη Ρουμανική γλώσσα. Ίσως να μεταφέρθηκαν από κάποια μετόχια που είχε παλαιότερα η Μονή του Παντοκράτορος στην περιοχή της Μολδοβλαχίας.

Η μελέτη των προαναφερθέντων στοιχείων και πολλών ακόμα άλλων πληροφοριών μας βοηθούν στην ορθή καταγραφή και ανάδειξη της Ψαλτικής Τέχνης έτσι όπως διασώθηκε, διατηρήθηκε και αναπτύχθηκε τόσους αιώνες, στο Άγιον Όρος και γενικότερα στην περιοχή των Βαλκανίων.

Αντιγραφική και βιβλιοδετική δραστηριότητα στην Ι. Μ. Διονυσίου κατά τον 17ο αιώνα.

Μιχαήλ Κακούρος

Αναπληρωτής Καθηγητής στην École Pratique des Hautes Études, Sciences Historiques et Philologiques, à la Sorbonne.

Στο πλαίσιο του Α' Διεθνούς Επιστημονικού Εργαστηρίου της Αγιορειτικής Εστίας μελετώ την αντιγραφική και βιβλιοδετική δραστηριότητα στην Ι. Μ. Διονυσίου κατά τον 17ο αιώνα. Η εισήγηση βασίζεται στα νέα δεδομένα τα οποία προκύπτουν από τις τελευταίες έρευνες μου κυρίως για τον Ιγνάτιο τον Χίο και τον Κυριακό από την Λευκορωσία και τα οποία δεν έχουν ακόμη παρουσιασθεί στην επιστημονική κοινότητα. Η εισήγηση εντάσσεται στο ευρύτερο πλαίσιο της εκπόνησης από το 1995 του νέου καταλόγου των χειρογράφων της Μονής Διονυσίου, της μελέτης τους και της εξέτασης της ιστορίας της.

Το πρόγραμμα αυτό, με την παρότρυνση και την ευλογία του Ηγουμένου της Μονής Αρχιμμ. π. Πέτρου, βασίζεται τόσο στους εκτός της Μονής αντιγραφέντες κώδικες, όσο και εκείνους οι οποίοι εγράφησαν επί τόπου, και παρουσιάσθηκε για πρώτη φορά στο Ε' Διεθνές Συνέδριο Παλαιογραφίας (Κρεμμόνα 1998). Αφετηριακό σημείο της προτεινόμενης εισήγησης στο Α' Διεθνές Επιστημονικό Εργαστήριο αποτελεί η μελέτη της αντιγραφικής και βιβλιοδετικής δραστηριότητας η οποία αναπτύχθηκε στη Μονή από τον 15ο-16ο αιώνα μέχρι και τον 20ό. Η διπλή αυτή δραστηριότητα, αντιγραφική και βιβλιοδετική, γνωρίζει εξαιρετική άνθηση, όπως το έχω επισημάνει στη διεθνή επιστημονική κοινότητα, κατά τον 17ο αιώνα, εξ ου και η επιλογή του θέματος· το γεγονός έχει ιδιαίτερη σημασία για το Άγιον Όρος και τον αθωνικό μοναχισμό, αλλά και γενικότερα για την πνευματική ζωή στα Βαλκάνια κατά την περίοδο αυτή. Στο πλαίσιο αυτό, ο λόγιος ιερομόναχος Ιγνάτιος ο Χίος κατέχει εξέχουσα θέση, με σημαντικότερη προσφορά στην αντιγραφή και τη συντήρηση των κωδίκων της Μονής, τους οποίους εστάχωνε εκ νέου όταν το έκρινε απαραίτητο. Στο ΣΤ' Διεθνές Συνέδριο Παλαιογραφίας (Δράμα 2003), παρουσίασα τις διαφορετικές πλευρές της πολυσχιδούς προσφοράς του, με ταυτόχρονη μελέτη των βιβλιοδετικών τύπων τους οποίους χρησιμοποίησε. Λίγο αργότερα, διευκρίνισα την συμβολή του στην κυκλοφορία των σταχωμένων από αυτόν

βιβλίων στο ευρύτερο πλαίσιο της αθωνικής πολιτείας συγκρίνοντας τους εν λόγω βιβλιοδετικούς τύπους με τους μεταβυζαντινούς βαλκανικούς τύπους σταχώσεων (Ζ' Διεθνές Συνέδριο Παλαιογραφίας, Μαδρίτη – Σαλαμάνκα 2008). Οι πολυπληθείς χειρόγραφες σημειώσεις του Ιγνατίου στους κώδικες της Μονής, καθώς και η αναθεώρηση της λειτουργικής τιμής προς τον Άγιο Νήφωνα, τον Άγιο της Ι. Μονής Διονυσίου (συμβολή στον Έπετειακό Τόμο επί τη συμπληρώσει πεντακοσίων ετών από της κοιμήσεως αυτού, Άγιον Όρος 2008), αποτελούν δύο βασικά τμήματα της μέχρι τώρα άγνωστης δραστηριότητας του, την οποία μελέτησα. Εξέχουσα θέση κατέχει και ο λόγιος μοναχός Κυριακός από την Λευκορωσία, με σημαντική αντιγραφική δραστηριότητα, την οποίαν επίσης εξέτασα, όπως και αυτή των άλλων λογίων αντιγραφέων της Μονής. Για αυτούς τους λόγους, η δραστηριότητα του Ιγνατίου και του Κυριακού αποτελούν το αντικείμενο δύο μονογραφιών. Στο σύνολο αυτό ήταν λογικό και αναμενόμενο να υπάρξουν περαιτέρω στοιχεία και διαπιστώσεις και αυτά ακριβώς εκτίθενται στην προτεινόμενη εισήγηση.

Διερεύνηση της σεισμικής επάρκειας των Βυζαντινών πύργων του Αγίου Όρους.

Εμμανουήλ Γεώργιος Κουρής

Υποψήφιος Διδάκτωρ, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Λεωνίδας Αλέξανδρος Κουρής

Επίκουρος Καθηγητής, University of Pavia, Italy

Μαρία Καραβεζυρόγλου – Weber

Καθηγήτρια Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

Στην παρούσα εργασία ερευνάται η σεισμική επάρκεια των πυργωτών κατασκευών του Αγίου Όρους. Σημαντικό στοιχείο αποτελεί η γεωτεκτονική θέση της χερσονήσου που επηρεάζει τη σεισμικότητα της περιοχής. Το μήκος της χερσονήσου είναι περίπου 45 km, καταλαμβάνει δε επιφάνεια 332.5 km². Η κατάσταση εδαφολογικά χαρακτηρίζεται ανώμαλη: λοφοσειρές που αρχίζουν από τη Μεγάλη Βίγλα, παράλληλα κατευθυνόμενες προς το νότιο άκρο, καταλήγοντας στο βουνό Άθως, με κορυφή ύψους 2.035 m. Τα μοναστήρια του Αγίου Όρους βρίσκονται κοντά στο νοτιοανατολικό άκρο της χερσονήσου του Άθω, όπου συναντώνται δυο σεισμικές ζώνες, η Σερβομακεδονική γεωλογική ζώνη και η σεισμική ζώνη που ακολουθεί την Τάφρο του Βορείου Αιγαίου. Στην περιοχή αυτή συμβαίνουν μόνο επιφανειακοί σεισμοί, των οποίων τα εστιακά βάθη δεν υπερβαίνουν τα 60 km.

Αρχικά ερευνήθηκε η ιστορία των υψίκορμων αυτών κατασκευών, με ιδιαίτερη έμφαση στην χρονολογία κατασκευής τους καθώς και στην χρονολογία των μετέπειτα ιστορικών επεμβάσεων τους. Ακολούθως έγινε η συλλογή των αρχιτεκτονικών στοιχείων που αφορά στο ύψος, την μέτρηση του εμβαδού επιφάνειας που καλύπτει, την μέτρηση του πάχους των τοίχων, τον υπολογισμό των ανοιγμάτων ανά επιφάνεια καθώς και τον μεταξύ τους λόγο.

Εν συνεχεία μελετήθηκε ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα των βυζαντινών πυργωτών κατασκευών του Αγίου Όρους πάνω στο οποίο πραγματοποιήθηκαν δυναμικές αναλύσεις αφ' ενός με την μέθοδο της οριακής αναλύσεως χρησιμοποιώντας ένα μηχανικό μοντέλο, αφ' ετέρου με την εφαρμογή της ανάλυσης χρονοϊστορίας με την μέθοδο των πεπερασμένων στοιχείων στο πρόγραμμα Abaqus-Dassault. Στην συνέχεια καθόρισθηκαν τα κατώφλια βλάβης για πέντε στάθμες βλάβης. Συγκεκριμένα, θεωρήθηκαν οι εξής στάθμες βλάβης (Σ.Β.): (α) Σ.Β.0 – χωρίς βλάβη, (β) Σ.Β.1 – μικρές βλάβες, (γ) Σ.Β.2 - περιορισμένες βλάβες, (δ) Σ.Β.3 - εκτεταμένες βλάβες, και (ε) Σ.Β.4 – κατάρρευση. Οι στάθμες αυτές οι οποίες ορίστηκαν χρησιμοποιώντας ποιοτικά χαρακτηριστικά της αποκρίσεως των κατασκευών ποσοτικοποιήθηκαν εφαρμόζοντας συγκεκριμένα κριτήρια επί των καμπυλών αντιστάσεως των κατασκευών. Η πρώτη στάθμη βλάβης Σ.Β.0 ορίζεται ως εκείνο το σημείο για το οποίο η κατασκευή δεν έχει παρουσιάσει καμιά βλάβη και συνεπώς, συμπίπτει με το σημείο πέρατος της ελαστικής αποκρίσεως. Επίσης, η τελευταία στάθμη βλάβης Σ.Β.4 ορίζεται ως εκείνο το σημείο στο οποίο η κατασκευή θα καταρρέψει και άρα, ταυτίζεται με την απώτατη δυνατότητα μετακινήσεως της κατασκευής. Οι ενδιάμεσες στάθμες βλάβης ορίστηκαν σε σχέση με τις προηγούμενες δύο.

Έρευνα στο Καθολικό της Ι. Μονής Μεγίστης Λαύρας

Σωτήρης Βογιατζής

Δρ. Αρχιτέκτων ΕΜΠ

Το καθολικό της Μονής Μεγίστης Λαύρας διαθέτει επαρκή ιστορική τεκμηρίωση για την χρονολογία της αρχικής του κατασκευής και του κτήτορα του Αγίου Αθανασίου, στοιχεία που λείπουν από άλλα μεσοβυζαντινά καθολικά του Αγίου Όρους. Ωστόσο έλειπε ως τώρα μια πλήρης και εμπειριστατωμένη μονογραφία που να διερευνά όλες τις πτυχές της ιστορίας του μνημείου και να αποτιμά τις διάφορες οικοδομικές φάσεις του μνημείου. Η έλλειψη αυτή νομίζουμε ότι καλύπτεται εν μέρει από την προσεχή έκδοση ενός τόμου για την οικοδομική ιστορία του ναού, τα συμπεράσματα του οποίου θα παρουσιάσουμε εδώ. Πάντως μόνο η μελέτη και δημοσίευση του τοιχογραφικού διακόσμου μπορεί να ολοκληρώσει την γνώση μας για το μνημείο αυτό.

Εδώ και 10 περίπου έτη έχει αναληφθεί έρευνα στο καθολικό της Μεγίστης Λαύρας αρχίζοντας από λεπτομερή τοπογραφική και αρχιτεκτονική αποτύπωση. Στη συνέχεια έγινε εξαντλητική έρευνα στις πηγές και στις αρχαίες και στις νεώτερες. Μετά την πληθώρα κειμένων του 10^{ου} και 11^{ου} αιώνα το καθολικό αναφέρεται σε κείμενα μόνο από τον 18^ο αιώνα και εντεύθεν. Μεγάλη σημασία φυσικά δώθηκε στις απεικονίσεις του καθολικού σε διάφορες εποχές, όπως στην αγιογραφία του Θεοφάνη του 1535 και στο γνωστό σκαρίφημα και τις περιγραφές του Μπάρσκου του 1747. Ακόμα πληροφορίες αντλήθηκαν από τα προσκυνητάρια που εμφανίζονται από τον 18^ο αιώνα. Τέλος σημαντική είναι η συμβολή της κας Βασιλικής Συθιακάκη-Κριτσιμάλλη που μελέτησε συστηματικά τον γλυπτό διάκοσμο του μνημείου και υπογραφεί μάλιστα το σχετικό παράρτημα. Τέλος το 2012-13 έγιναν επ' ευκαιρία της αντικατάστασης των μολυβδοφύλλων της στέγης έρευνες που συνέβαλαν στην αποσαφήνιση ορισμένων πτυχών της ιστορίας του μνημείου.

Σύμφωνα και με τους παλαιότερους μελετητές το καθολικό της Λαύρας άρχισε να κατασκευάζεται το 963 και πολύ σύντομα, ίσως και μέσα στον 10 αιώνα είχε ολοκληρωθεί. Αρχικά ήταν ένας ιδιόρρυθμος τρίκογχος ναός με χορούς και πλάγια παρεκκλήσια. Διέθετε διώροφο στενό νάρθηκα και πενταμερές προστώο. Ο όροφος του νάρθηκα είχε κατασκευαστεί ως κατοικία του Αγίου Αθανασίου και ήταν τριμερής με δύο τρουλλαίους χώρους εκατέρωθεν του υπερυψωμένου κεντρικού. Μετά τον Άγιο Αθανάσιο δεν αναφέρεται να κατοίκησε άλλος στον όροφο του νάρθηκα που διέθετε παράθυρο προς τον κυρίως ναό. Φαίνεται ότι το παρεκκλήσιο των Αγίων Σαράντα Μαρτύρων στα βόρεια είναι απολύτως σύγχρονο με τον ναό, ενώ το νότιο του Αγίου Νικολάου προστέθηκε σε σύντομο χρονικό διάστημα.

Το σύμπλεγμα του καθολικού έφτασε σε καλή κατάσταση έως τον 16^ο αιώνα, οπότε φαίνεται ότι υπέστη επανειλημμένες βλάβες από τους σεισμούς με αποτέλεσμα να αντικατασταθεί δύο φορές ο τρούλλος του, να φραχθούν τα μεγάλα παράθυρα και να απομακρυνθούν το τέμπλο και μέρος του γλυπτού διακόσμου. Στη συνέχεια κατά τον 17^ο αιώνα τα γλυπτά αυτά ενσωματώθηκαν εν πολλοίς στο «κιβώριο» της φιάλης, το δοχείο της οποίας υπήρχε εκεί από τον 10^ο αιώνα.

Σημαντικές επεμβάσεις έγιναν τέλος στο καθολικό το 1814, οπότε καθαιρέθηκε ο διώροφος νάρθηκας, το προστώο και οι νάρθηκες των παρεκκλησίων και στη θέση τους κατασκευάστηκε μεγαλοπρεπής σταυροειδής τρουλλαία λιτή, η οποία προσέδωσε μεγαλοπρέπεια και ευρύτητα χώρων, αλλά κατέστρεψε πολύτιμα στοιχεία της ιστορίας του μνημείου.

Οι επανειλημμένες αλλαγές και δυναμικές προσαρμογές χαρακτηρίζουν τα κτήρια αυτά που δεν μπορούν ποτέ να θεωρηθούν ολοκληρωμένα.

Κτητορική δραστηριότητα και δωρεές έργων τέχνης στο Άγιον Όρος (10ος - 16ος αι.): η "εικόνα" των επιγραφών

Δημήτρης Λιάκος

Δρ. Αρχαιολόγος, Εφορεία Αρχαιοτήτων Χαλκιδικής και Αγίου Όρους

Οι περισσότερες από τις σωζόμενες επιγραφές σε κτίρια και έργα τέχνης του Αγίου Όρους μαρτυρούν την κτητορική και δωροδοτική δραστηριότητα ποικίλων προσώπων από τον 10ο αι. και εξής. Το δημοσιευμένο υλικό, γνωστό κατά κύριο λόγο από το θεμελιώδες corpus των Millet, Pargoire, Petit (1904), καθώς και άλλα νεώτερα πονήματα, αποτελεί βασικό εργαλείο για τη μελέτη της δυναμικής και των διακυμάνσεων του φαινομένου κατά τους βυζαντινούς χρόνους και κυρίως την περίοδο μετά την Άλωση, από όπου προέρχονται τα περισσότερα παραδείγματα.

Στο ήδη γνωστό υλικό έρχονται να προστεθούν και ορισμένες αδημοσίευτες επιγραφές, που έχω επισημάνει σε διάφορες μονές. Στο σύνολο των τελευταίων, εκείνες των βυζαντινών χρόνων είναι λίγες, ενώ υπερτερούν οι επιγραφές της περιόδου μετά την Άλωση. Η σημασία τους είναι αυταπόδεικτη, καθώς στον κατάλογο των κτητόρων και των δωρητών του Αγίου Όρους εγγράφονται νέα πρόσωπα, άλλοτε άγνωστα και άλλοτε γνωστά από άλλες πηγές.

Στην εισήγηση με οδηγό έναν αριθμό δημοσιευμένων και αδημοσίευτων επιγραφών σε κτίρια και έργα τέχνης (μνημειακά και φορητά) της περιόδου από τα τέλη του 10ου έως τα τέλη του 16ου αι., θα σκιαγραφήσω όψεις της κτητορικής και δωροδοτικής πρακτικής στον Άθω την περίοδο αυτή, με πρωταγωνιστές ετερόκλητα πρόσωπα που έχουν διαφορετική κοινωνική προέλευση, παιδεία, οικονομική επιφάνεια, θέση στην κοσμική ή εκκλησιαστική ιεραρχία και καταγωγή. Θα σχολιάσω βασικά χαρακτηριστικά των επιγραφών, όπως το επίπεδο της πληροφόρησης που παρέχουν, τη δομή και τη γλώσσα τους και θα επισημάνω τους παράγοντες που έως ένα βαθμό καθορίζουν την επιλογή της τελευταίας, σε σχέση με την καταγωγή των κτητόρων· στην περίπτωση αυτή οι ιστορικές συγκυρίες, αλλά και οι ιδιαίτερες συνθήκες που επικρατούν σε κάθε μονή σε συγκεκριμένες περιόδους, παίζουν καθοριστικό ρόλο. Τέλος, λαμβανομένων υπόψη των πληροφοριών των γραπτών πηγών και των αρχαιολογικών δεδομένων προτείνεται η ταύτιση των μνημονευόμενων σε ορισμένες επιγραφές κτητόρων με συγκεκριμένα πρόσωπα και διατυπώνονται σκέψεις γύρω από την προέλευση επιγραφών που δεν διατηρούνται in situ.

Κεραμικά από την Νίκαια (Iznik) σε Μονές του Αγίου Όρους (16^{ος}-17^{ος} αιώνας).

Ναταλία Πούλου-Παπαδημητρίου

Αναπληρώτρια καθηγήτρια Βυζαντινής Αρχαιολογίας και Τέχνης

Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας Α.Π.Θ.

Πασχάλης Ανδρούδης

Λέκτορας Βυζαντινής Αρχαιολογίας και Τέχνης

Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας Α.Π.Θ.

Η παρούσα έρευνα εστιάζει στον εντοπισμό, καταγραφή και δημοσίευση των κεραμικών έργων από τα εργαστήρια της οθωμανικής Νίκαιας (Iznik) του 16ου και 17ου αιώνα που βρίσκονται στις μονές του Αγίου Όρους. Τα έργα αυτά είναι στο σύνολό τους άγνωστα.

Πρόκειται για πινάκια χρηστικά και διακοσμητικά, πλακίδια για επιτοίχια διακόσμηση, κανάτια και άλλα μικρότερα σκεύη. Τα κεραμικά αυτά είναι από λευκό πηλό στον οποίο έχουν ζωγραφιστεί με ζωηρά χρώματα (μπλε, τουρκουάζ, πράσινο, μαύρο, μωβ, κόκκινο, γκριζο) φυτικά και γεωμετρικά σχέδια, ζώα, πλοία, οικοδομήματα, κ.α., όλα συνδυασμένα έτσι ώστε το τελικό αποτέλεσμα να είναι άψογο αισθητικά και καλλιτεχνικά.

Τα κεραμικά των εργαστηρίων της Νίκαιας άλλοτε στόλιζαν αίθουσες ανακτόρων και τζαμιών και στην αρχή της παραγωγής τους ήταν ακριβά και περιζήτητα. Αυτά που βρίσκονται σήμερα στο Άγιον Όρος ανήκουν στην πλειονότητα τους στην πιο λαμπρή περίοδο της παραγωγής, δηλαδή στα μέσα του 16ου αιώνα. Η εποχή αυτή, συμπίπτει με τη μέγιστη ακμή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, στα χρόνια της βασιλείας του σουλτάνου Σουλεϊμάν Α' του Μεγαλοπρεπούς (ή Νομοθέτη).

Η περίπτωση του Αγίου Όρους, όσον αφορά στον αριθμό των πλακιδίων και των πιάτων, αλλά και στην ποικιλία των παραστάσεων τους (άνθη, διακοσμητικά θέματα, πλοία, ενεπίγραφα πιάτα) είναι μοναδική στον ελλαδικό χώρο. Τα κεραμικά αυτά, ξένα προς την πατροπαράδοτη εκκλησιαστική διακόσμηση, στόλισαν πολλά αγιορειτικά καθολικά και άλλα λατρευτικά και μη κτίσματα, και αυτό αποκλειστικά λόγω της εξαιρετικής ποιότητας και της αισθητικής ακτινοβολίας τους.

Ένα από τα ζητούμενα της έρευνας είναι και το πώς και πώς αυτά τα ακριβά κεραμικά της Νίκαιας έφθασαν στις μονές του Αγίου Όρους. Κάποιες φορές η απάντηση είναι εύκολη, καθώς υπάρχουν οι μαρτυρίες των πηγών. Γνωρίζουμε για παράδειγμα ότι ο οικουμενικός πατριάρχης Διονύσιος Γ΄ ο Βαρδαλής (1663- 1665) μετά την παραίτησή του εγκαταβίωσε στη Μεγίστη Λαύρα του Αγίου Όρους, κτίρια της οποίας καλλώπισε με κεραμικά Νικαίας.

Η έρευνα μας αφορά στην καταγραφή και δημοσίευση του πρωτογενούς αυτού υλικού, που έως σήμερα, παρά την τεράστια σημασία τους, παρέμενε άγνωστο στην έρευνα.

Η κεντητική στο Άγιον Όρος. Ιωσήφ Φιλοθέιτης: Τα άγνωστα έργα ενός νεότερου Αγιορείτη χρυσοκεντητή του 20^{ου} αι.

Δρ. Χρήστος Χ. Καρύδης

Α.ΤΕΙ Ιονίων Νήσων-Κατεύθυνση Συντήρησης Πολιτισμικής Κληρονομίας

Η βυζαντινή & μεταβυζαντινή εκκλησιαστική κεντητική δεν ήταν αφηγηματική ούτε και 'αφαιρετική' αλλά πνευματική και συμβολική. Δείγματα λειτουργικών υφασμάτων αποθησαυρίζονται στα σκευοφυλάκια του Αγίου Όρους. Πρόκειται για έργα τα οποία δεν έχουν μελετηθεί συστηματικά από την πλευρά της ανάλυσης με φυσικοχημικές τεχνικές και της καταγραφής της διατήρησης των κατασκευαστικών τους υλικών.

Πολλοί παλαιοί και νέοι ερευνητές όπως ο Millet (1927), ο Σωτηρίου (1949), η Χατζημιχάλη (1952), η Johnstone (1967), η Θεοχάρη (1986), η Muthesius (1995 κ.α.) κ.α. κατά την διάρκεια καταγραφών τους αναρωτήθηκαν εάν υπήρχαν εργαστήρια κεντητικής ή υφαντικής στο Άγιον Όρος. Εκτός των διασωθέντων έργων η δεύτερη αξιόπιστη πηγή είναι οι καταγραφές ή οι αναφορές σε χειρόγραφα, λίστες μοναστικών εγγράφων ή βιβλία των ραπτών που έχουν διατηρηθεί στα μοναστήρια. Σε ορισμένα μοναστήρια όπως στη Μονή Σίμωνος Πέτρα και στη Μονή Σταυρονικήτα καταγράφονται η ποσότητα, η ποιότητα και ο τόπος αγοράς των υλικών. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι σε έγγραφο καταγραφής των ιερών αντικειμένων της μονής Βατοπαιδίου [27 Μαΐου, ιδνικτιών 9, έτος 7104 (1596)] καταγράφονται υφάσματα και ενδύματα προερχόμενα από δωρεές και αγορές, με όρους όπως 'μαυροχρυσοκλαδάρικι', 'ταυτάς', 'έτερα καμουχένια' κ.α., παρόλ' αυτά όμως καμία αναφορά δεν γίνεται στην κατασκευή υφασμάτων ή κεντημάτων.

Μια πλήρης καταγραφή όλων των εγγράφων των αγιορειτικών Μονών, η εύρεση κεντητών υπογραφών ή αφιερωματικών επιγραφών στα έργα υποδηλώνοντας τεχνίτη/τρια ή εργαστήριο, θα μπορούσε να απαντηθεί το ερώτημα ίδρυσης αγιορειτικών εργαστηρίων κεντητικής λειτουργικών και διακοσμητικών υφασμάτων ή ενδυμάτων.

Εκτός Αγίου Όρους και μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης και των άλλων μεγάλων κέντρων βυζαντινής εξουσίας και πολιτιστικής δραστηριότητας, όπως η Θεσσαλονίκη, ο Μυστράς και η Τραπεζούντα, από τους Οθωμανούς, οι παραγγελίες για την κατασκευή πολυτελών υφασμάτων και ενδυμάτων για τον κλήρο σταμάτησαν. Ωστόσο αυτά αργότερα βλέπουμε την ίδρυση Κωνσταντινουπολιτικών εργαστηρίων με περίφημες κεντήτριες όπως η Δεσποινέτα του Αργύρη (1682-1723), η Ευφροσύνη, η Αλεξάνδρα και η Αγάθη μαθήτριες της Δεσποινέτας, η Μαριώρα (1723-1758), η Ευσεβία (1723-1735), η Τζαόρια (1733) κ.α. Επίσης εμφανίζεται και ο αγιορείτης ιεροδιάκονος Χριστόφορος Ζεφαροβίκη ή Ζεφάρ που υπήρξε γνωστός κεντητής, ζωγράφος και χαλκογράφος με έργα εντός και εκτός ελλαδικού χώρου.

Κατά τη διάρκεια του 19ου και 20ου αιώνα παρατηρούμε ότι μοναστικές κυρίως γυναικείες αδελφότητες κατασκευάζουν λειτουργικά και διακοσμητικά υφάσματα και ενδύματα για την κάλυψη των αναγκών και πάλι όμως κανένα έργο δεν κατασκευάζεται στο Άγιον Όρος.

Ένας αυτοδίδακτος αγιορείτης κεντητής που ακολούθησε τα βυζαντινά και μεταβυζαντινά πρότυπα των μεγάλων Κωνσταντινουπολιτισμών κεντητριών, γνωστός για την ποιότητα των έργων του, αν και το έργο του είναι άγνωστο για πολλούς μελετητές στο Άγιον Όρος ήταν ο ιερομόναχος Ιωσήφ Φιλοθεΐτης που εγκαταβίωσε στο Φιλοθεΐτικο κελί Γενέσιον της Θεοτόκου Παναγούδας, όπου και κοιμήθηκε το 2013. Υπήρξε ένας από τους νεώτερους κεντητές μέσα στο Άγιον Όρος με μοναδικό διακόνημα την κατασκευή λειτουργικών υφασμάτων. Τα σημαντικότερα έργα του βρίσκονται στο Οικουμενικό Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως και στα σκευοφυλάκια της Ι. Μ. Μονή Βατοπαιδίου, της Ι. Μ. Ιβήρων, της Ι. Μ. Αγ. Διονυσίου, της Ι. Μ. Φιλοθέου, της Ι. Μ. Αγ. Διονυσίου Ολύμπου, κ.α. εφάμιλλα σημαντικών εργαστηρίων κεντητικής όπου και θα παρουσιαστούν στην συγκεκριμένη μελέτη.

Τέλος, στην προσπάθεια καταγραφής σημαντικών έργων κεντητικής και υφαντικής των Ορθόδοξων εκκλησιαστικών υφασμάτων & ενδυμάτων στο Άγιο Όρος, διακαής πόθος είναι η δημιουργία μιας συντονισμένης ομάδας όπου στόχος της θα είναι η γενική καταγραφή αρχικά των επώνυμων υφασμάτων που φέρουν υπογραφή και στη συνέχεια η καταγραφή των σημαντικότερων υφασμάτων-ενδυμάτων του Αγ. Όρους.

Βιολογική καταπολέμηση του έλκους της καστανιάς: Ένα έργο που διέσωσε την καστανιά του Αγίου Όρους.

Διαμαντής Στέφανος

Δασολόγος-Φυτοπαθολόγος, Τακτικός Ερευνητής

Περλέρου Χαρίκλεια

Δασολόγος

Χριστόπουλος Βασίλης

Δασολόγος

Τζίρος Θ. Γιώργος

Γεωπόνος-Φυτοπαθολόγος MSc

Το έλκος της καστανιάς που προκαλείται από τον μύκητα *Cryphonectria parasitica* αποτελεί την πλέον καταστρεπτική ασθένεια της καστανιάς στην Ελλάδα αλλά και παγκόσμια. Η ασθένεια αναφέρθηκε για πρώτη φορά στο Άγιον Όρος το 1988 όπου επεκτάθηκε ταχύτατα πιθανόν λόγω της έντονης διαχείρισης των καστανοδασών για παραγωγή ξυλείας. Η βιολογική καταπολέμηση αποτελεί τη μοναδική μέθοδο αποτελεσματικής αντιμετώπισης της ασθένειας βασίζεται δε στη χρήση υπομολυσματικών στελεχών του μύκητα. Η υπομολυσματικότητα προκαλείται από προσβολή του μύκητα από ιούς με διπλή περιέλιξη RNA του γένους *Hyronivirus*. Τα παθογόνα, μολυσματικά στελέχη του μύκητα μετατρέπονται σε υποπαθγόνα όταν έρχονται σε επαφή υπό την προϋπόθεση ότι όλα ανήκουν στον ίδιο τύπο βλαστικής συμβατότητας. Ένα έργο τεχνητής εισαγωγής υποπαθογόνων στελεχών του μύκητα *C. parasitica* υλοποιήθηκε στα 70.000 στρέμ. καστανοδασών του Αγίου Όρους την περίοδο 1998-2000 όπου 100 περίπου δέντρα ανά εκτάριο εμβολιάστηκαν με κατάλληλη μυκητική πάστα που παρασκευάστηκε στο Ινστιτούτο Δασικών Ερευνών.

Δύο εκτεταμένες αξιολογήσεις του έργου που στόχευαν στον έλεγχο της εγκατάστασης και διασποράς των παθογόνων στελεχών πραγματοποιήθηκαν το 2008 και 2012. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι η υπομολυσματικότητα έφθασε σε ποσοστό 25,0 έως 73,3% και από 20,0 έως 54,5% στις αξιολογήσεις του 2008 και 2012 αντίστοιχα. Το έργο είχε επιτυχή έκβαση καθόσον επιτεύχθηκε και η εγκατάσταση των υποπαθογόνων στελεχών του μύκητα αλλά και η διασπορά από τα εμβολιασμένα στα υπόλοιπα ασθενή δέντρα. Αν και τα ποσοστά υπομολυσματικότητας είναι χαμηλότερα κατά τη δεύτερη αξιολόγηση εντούτοις αποκαλύπτουν ότι οι ιοί *Hyronivirus* συνεχίζουν να ελαττώνουν τον πληθυσμό του παθογόνου μύκητα. Νεαρά πρεμνοβλαστήματα σε πρόσφατα υλοτομηθέντα Δασικά Τμήματα πιθανόν να προσβάλλονται από παθογόνα στελέχη, όμως αυτά γρήγορα μετατρέπονται σε υποπαθγόνα. Σημαντικό και ταυτόχρονα ενθαρρυντικό είναι το γεγονός ότι πλέον δεν παρατηρούνται νέα, νεκρά δέντρα. Η διαχείριση των πρεμνοφυών καστανοδασών του Αγίου Όρους μπορεί πλέον να γίνεται σύμφωνα με την πολύχρονη, παραδοσιακή τεχνική.

Το αρχείο της Μονής Ζωγράφου ως εστία της ορθόδοξης κοινότητας και σημείο συνάντησης της σλαβικής και της βυζαντινής γραμματείας και παράδοσης.

Γκέντσο Μπάνεβ

Λέκτορας στο Τμήμα Σλαβικών Σπουδών, ΕΚΠΑ

Η Μονή Ζωγράφου διαθέτει πλούσιο αρχείο, το οποίο περιλαμβάνει εκατοντάδες χειρόγραφα και χιλιάδες έγγραφα. Χρονικά εκτείνεται από τον 11ο αιώνα έως τους νεότερους χρόνους με διαφορετική πυκνότητα ανά τις περιόδους, αλλά με αδιάκοπη συνέχεια. Αξιοσημείωτη είναι η γλωσσική και θεματική ποικιλία των τεκμηρίων· έγγραφα,

χειρόγραφα, κατάστιχα, παλαιύτα βιβλία με σημειώματα κ.ά., που καταδεικνύουν ένα από τα πλέον σημαντικά πνευματικά κέντρα στα Βαλκάνια και γενικά στον ορθόδοξο κόσμο.

Ένα μέρος του αρχείου είναι ήδη γνωστό στην επιστημονική κοινότητα, καθώς οι ερευνητές από τα τέλη του 19ου αιώνα έχουν δείξει ιδιαίτερο ενδιαφέρον κυρίως για τα χειρόγραφα και τα μεσαιωνικά έγγραφα της Μονής. Ωστόσο, σε μεγάλο βαθμό το αρχείο παραμένει άγνωστο ή έστω αποσπασματικά γνωστό. Τα τελευταία χρόνια η αδελφότητα της Μονής εγκαινίασε και ήδη εκπονεί ένα ευρύ σχέδιο ανασυγκρότησης, συντήρησης και ανάδειξης του όλου αρχείου. Το σχέδιο αυτό διακρίνεται για την επιστημονική του ακρίβεια και προσελκύει εξειδικευμένους ερευνητές που συνεργάζονται σε ενιαίο μυθολογικά πλαίσιο.

Η ανακοίνωση έχει ως στόχο να παρουσιάσει μία γενική εικόνα, αφενός για την κατάσταση, το περιεχόμενο, τη θεματολογία και τον όγκο του αρχείου, αφετέρου για το έργο που βρίσκεται σε εξέλιξη και τις προοπτικές που ανοίγει. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στη δημιουργική συνύπαρξη της σλαβικής και της βυζαντινής γραμματείας και παράδοσης που αποτελούν τον πυρήνα της πνευματικής παράδοσης της Μονής Ζωγράφου.

Χρόνος, Χώρος και Ιδέες – η προσέγγιση της Ψηφιακής Βιβλιοθήκης της Μονής Ζωγράφου στο Πανεπιστήμιο της Σόφιας

Dimiter Peev

Slavic Department at Sofia University "St. Kliment Ohridski", Institute of Slavic Studies at Humboldt University of Berlin

Η Ψηφιακή Βιβλιοθήκη της Μονής Ζωγράφου στο Πανεπιστήμιο της Σόφιας εγκαινιάστηκε επίσημα το 2014. Η δημιουργία της ωστόσο ξεκίνησε επτά χρόνια νωρίτερα με πρωτοβουλία της αδελφότητας της Μονής Ζωγράφου, η οποία γενναιόδωρα δημιούργησε τις συνθήκες για την ψηφιοποίηση της πλούσιας συλλογής σλαβονικών χειρογράφων που φυλάσσονται στη μοναστική βιβλιοθήκη. Ο κατάλογος της Ψηφιακής Βιβλιοθήκης εμπλουτίζεται συνεχώς με σλαβονικά χειρόγραφα κι από άλλες συλλογές, όπως αυτές του Ερευνητικού Κέντρου «Ivan Dujchev», του Εθνικού Ιστορικού Μουσείου (Βουλγαρίας), του Ιστορικού Μουσείου της πόλης Kjustendil κ.ά. Πρόσφατα ξεκίνησε η μελέτη των μεσαιωνικών ελληνικών, σλαβονικών, μολδαβικών και οθωμανικών εγγράφων, και, όταν ολοκληρωθεί και δημοσιευτεί η έρευνα, τα έγγραφα αυτά θα ενταχθούν στον κατάλογο που διατίθεται στην επιστημονική κοινότητα. Η Ψηφιακή Βιβλιοθήκη της Μονής Ζωγράφου στο Πανεπιστήμιο της Σόφιας αποτελεί μοναδικό δείγμα εξαιρετικής και καρποφόρας συνεργασίας μεταξύ της μοναστικής και της επιστημονικής κοινότητας, με κοινό σκοπό τη διερεύνηση του παρελθόντος.

Το επόμενο βήμα στην ανάπτυξη της Ψηφιακής Βιβλιοθήκης της Μονής Ζωγράφου ήδη έχει δρομολογηθεί και αποβλέπει στην πραγματοποίηση επιστημονικών έργων και προγραμμάτων προς διερεύνηση σημαντικών πτυχών της Βαλκανικής Χριστιανικής ιστορίας και ιδιαιτέρως της Αθωνικής μοναστικής πολιτείας. Το πρώτο έργο που ολοκληρώθηκε επιτυχώς ήταν η έκδοση της Σλαβοβουλγαρικής Ιστορία του ιερομονάχου

Παΐσιου από το 1762. Άλλα έργα που βρίσκονται σε εξέλιξη και αναμένεται να εκδοθούν αφορούν στα οθωμανικά έγγραφα, τα молδαβικά και молδοβλαχικά έγγραφα, τον πρωιμότερο γνωστό αρχαικό κώδικά στα βουλγαρικά από τα μέσα του 18^{ου} αιώνα, και τον νέο κατάλογο των σλαβικών χειρογράφων.

Το όραμα της Μονής Ζωγράφου για την διατήρηση και ανάπτυξη της γραπτής κληρονομιάς της έχει ως αποτέλεσμα την ίδρυση του Ψηφιακής Βιβλιοθήκης στο Πανεπιστήμιο της Σόφιας και έθεσε την αφετηρία μιας γόνιμης έρευνας στα αρχεία της Μονής. Η καλύτερη γνώση της ιστορίας προϋποθέτει βαθύτερη κατανόηση των διαδικασιών επικοινωνίας και πολιτιστικών ανταλλαγών μεταξύ των διαφορετικών κοινοτήτων στα Βαλκάνια κατά την πάροδο του χρόνου. Εμπνευσμένη από την ιδέα να διατηρήσει τα πολύτιμα ιστορικά κειμήλια της Μονής Ζωγράφου, η Ψηφιακή Βιβλιοθήκη δημιουργεί προοπτικές και δίνει μοναδική ευκαιρία για την έρευνα σημαντικών όψεων της πολιτιστικής κληρονομιάς στα Βαλκάνια.

Η συλλογή οθωμανικών εγγράφων στο ψηφιακό αρχείο της Ι.Μ. Ζωγράφου

Dr. Grigor Boykov

CRSA, Department of History at the University of Sofia «St. Kliment Ohridski»

Φωκίων Κοτζαγεώργης

Επίκουρος Καθηγητής Νεότερης Ιστορίας, Α.Π.Θ.

Η Ιερά Μονή Ζωγράφου στο Άγιο Όρος διαθέτει ένα πλούσιο, υπερχιλιετές παλαιό αρχείο που ενοποιεί σε μια οργανική ενότητα διαφορετικά είδη τεκμηρίων, τα οποία διαφυλάχθηκαν από την αδελφότητα με ευσυνειδησία διαμέσου των αιώνων. Αυτός ο ανεκτίμητος πνευματικός, πολιτιστικός και ιστορικός θησαυρός έχει τεράστιες δυνατότητες. Μια διεθνής ερευνητική ομάδα δημιουργήθηκε σταδιακά υπό την εποπτεία του μοναστηριού και την καθοδήγηση του πατρός Αθανασίου, του βιβλιοθηκάρου της μονής. Ύστερα από την ψηφιοποίηση μια κρίσιμης μάζας αρχαικού υλικού, η επί τούτου συσταθείσα ομάδα ερευνητών συμφώνησε να ακολουθήσουν μια κοινή στρατηγική στην καταλογογράφηση, μελέτη και δημοσίευση της πλούσιας ψηφιοποιημένης αρχαικής κληρονομιάς του μοναστηριού που αποτελείται από σλαβικά, βυζαντινά και μεταβυζαντινά, молδοβλαχικά και οθωμανικά έγγραφα.

Η παρούσα ανακοίνωση σκοπεύει στο να ενημερώσει το επιστημονικό κοινό με το έργο της βουλγαρο-ελληνικής ομάδας, η οποία δουλεύει πάνω στα ψηφιακά αντίγραφα οθωμανικών εγγράφων από το αρχείο της Ζωγράφου. Ξεπερνώντας τον αριθμό τα 600 και τα παλαιότερα εξ αυτών να χρονολογούνται στα μέσα του 15^{ου} αιώνα, τα οθωμανικά έγγραφα αναδεικνύονται σε μια τελειώς ανεκμετάλλευτη αρχαική συλλογή, η οποία δείχνει τεράστιες δυνατότητες επεξεργασίας. Η παρουσίαση θα εστιάσει στις στρατηγικές έρευνας και τις επιστημονικές μεθόδους που επιλέχθηκαν από την ερευνητική ομάδα ως προς τη διευθέτηση, καταλογογράφηση και ταξινόμηση σε μια συγκεκριμένη ψηφιακή

μορφή (φορμάτ) αυτού του πλούσιου αρχείου. Επιπλέον, θα επεξεργαστεί λεπτομερώς τη μεθοδολογία που θα εφαρμοστεί για τη δημοσίευση αυτών των πηγών, η οποία δημοσίευση θα λάβει τη μορφή ενός πολύτομου έργου, ο πρώτος από τους οποίους πρόκειται να δημοσιευτεί μέχρι το τέλος του 2017.

«Πριν τη συντήρηση». Η εκ βάθρων ανακαίνιση της βιβλιοθήκης της Ιεράς Μονής Ζωγράφου: ανάλυση και παρουσίαση εφαρμογών προληπτικής συντηρήσεως.

Νικόλαος Ματζούρης

Θεολόγος, Συντηρητής Βιβλίου, Καθηγητής (ΕΔΙΠ) ΑΕΑΘ

Η Ιερά Μονή Ζωγράφου ξεκίνησε τον Δεκέμβριο του 2009 ένα εκτεταμένο πρόγραμμα προληπτικής συντηρήσεως επί των χειρογράφων, παλαιτύπων, νέων εντύπων καθώς και ολοκλήρου του αρχείου της.

Οι μέχρι τότε χρησιμοποιούμενοι χώροι για τη στέγαση των αντικειμένων κρίθηκαν παντελώς ακατάλληλοι και για το λόγο αυτό η εξεύρεση νέων κατέστη επιτακτική.

Κεντρικός άξονας του όλου εγχειρήματος ήταν και παραμένει η εξεύρεση, δημιουργία και ανάπτυξη βιοκλιματικών χώρων και λύσεων, μηδενικά ή ελάχιστα ενεργοβόρων, δεδομένης της οικονομικής αδυναμίας της Μονής να υποστηρίξει συμβατικές μεθόδους κλιματισμού για τη διατήρηση σταθερών κλιματολογικών συνθηκών.

Στην παρούσα ανακοίνωση παρουσιάζονται και αναλύονται κατά χρονολογική σειρά η μεθοδολογία, τα στάδια και οι εργασίες προληπτικής συντηρήσεως που εφαρμόστηκαν και πρόκειται να εφαρμοστούν. Ειδικότερα, η διαδικασία επιλογής των κατάλληλων χώρων για στέγαση των βιβλιοθηκών, οι εργασίες ανακαίνισής τους, το πρόγραμμα απεντόμωσης, καθαρισμού και αρίθμησης των αντικειμένων ούτως ώστε να προετοιμαστούν για την είσοδό τους στους νέους χώρους, ο σχεδιασμός των νέων μεταλλικών και ξύλινων βιβλιοθηκών και η κατανομή τους εντός των χώρων.

Τέλος, γίνεται αναφορά στις εργασίες που βρίσκονται ήδη σε εξέλιξη και που πρόκειται να πραγματοποιηθούν πριν την εκκίνηση του προγράμματος υποστηρικτικής συντηρήσεως των αντικειμένων, προσφέροντας, κατ' αυτόν τον τρόπο, στο ευρύ κοινό αλλά και σε κάθε ενδιαφερόμενο, μία ολοκληρωμένη εικόνα προσέγγισης και διαχείρισης της βιβλιοθήκης προσαρμοσμένης στις ιδιαίτερες συνθήκες και επιταγές της Μονής.